

Προσεγγίσεις στην εκδοτική δραστηριότητα στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία*

1. Τα διεθνη γεγονότα '67-70, το αντικοινοβουλευτικο πραξικόπημα του '67 και οι επιπτώσεις τους στο χώρο του βιβλίου

Το αντικοινοβουλευτικο πραξικόπημα του '67 ακολούθησε μια άμεση, βίαιη διακοπη, της πολιτικής πρακτικής και της κυκλοφορίας των ιδεων, μέσα απο τα κάθε λογής έντυπα, όπως αυτές λειτουργούσαν μέχρι την έλευσή του.

Απο μια σκοπια, ουσιαστική όμως, το πραξικόπημα έδειξε και τα όρια ενος συνό-

* Σ.Σ. Αφορμη για τις σημειώσεις αυτές, αποτέλεσε η συζήτηση που ακολούθησε μια διάλεξη για το βιβλίο, που έκανα πέρσι στην Λευκωσία. Το σημερινο κείμενο σαν μια πρώτη προσέγγιση πάνω σ' αυτή τη σημαντική πλευρα πολιτιστικής δράσης, πολλα οφείλει στις ύστερες παρατηρήσεις λίγων φίλων που είχαν την υπομονη να διαβάσουν τις αρχικές σημειώσεις. Φυσικα, τους ευχαριστω και απο 'δω θερμα. Το κείμενο χωρίζεται σε δυο μέρη. Ένα που αφορά την εκδοτική δραστηριότητα στα χρόνια του αντικοινοβουλευτισμου και που δημοσιεύεται στο «Τετράδιο» αυτο και ένα που αφορά την περίοδο απο τη μεταπολίτευση μέχρι το τέλος του '80 που θα δημοσιευτει στο επόμενο «Τετράδιο».

Χωρις να αποσύρω καθόλου την ευθύνη μου για τις όποιες κρίσεις ουσιαστικου χαρακτήρα, οφείλω εν τούτοις να τονίσω ότι θεωρω εξ αρχής το κείμενο αυτο «περιγραφικο». Γιατι, ουσιαστικά, οι πρώτες αυτές «περιγραφικές» παρατηρήσεις, αποτέλεσαν ένα ακόμη συγκεκριμένο ερέθισμα για την προσέγγιση στο ουσιαστικο θέμα που με απασχολει και που άπτεται της κίνησης και κυκλοφορίας των ιδεων στο έδαφος και υπέδαφος της πολιτικής και πολιτιστικής μας γεωγραφίας τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Θέλω επίσης να επισημάνω, ότι το κύριο ενδιαφέρον μου στρέφεται στις υπο την ευρεία έννοια πολιτικές εκδόσεις, δημιουργώντας έτσι ένα απο την αρχη περιοριστικο πλαίσιο στα όποια γενικα συμπεράσματα, διατυπώνονται στο κείμενο αυτο.

λου ιδεων και πρακτικων που η κρίση της ιστορικής αριστερας στο εσωτερικο και οι μεγάλες ανακατατάξεις που βρισκόντουσαν σε εξέλιξη ή διαφαίνονταν σε παγκόσμια κλίμακα*, είχαν βάλει πια εμφαντικά σε αμφισβήτηση.

Πραγματικά το πελώριο ποιος-ποιον που γέννησε η προσωρινή πολιτική και οργανωτική κατάρρευση της ιστορικής αριστερας που πλανιόταν σα φάντασμα πάνω απ' όλους εκείνους που βυθίστηκαν στο κενό της αρχικής σιωπής, ζητούσε μια διέξοδο. Η διέξοδος όμως αυτή, με βάση τις τωπινες συγκεκριμένες συνθήκες, δεν μπορούσε παρα να ήταν ελαχιστοποιημένη και μερική. Γιατι παρ' όλο που κάποιιοι, ή μάλλον ελάχιστοι, διαισθάνονταν το αναπόφευκτο κλείσιμο της παλαιας τροχιας, κατανοώντας την αναγκαιότητα μιας ριζοσπαστικής ρήξης για την «κάθαρση των ιδεων», την απόφραξη τους απο το «πουρι» του παρελθόντος, οι υποκειμενικές δυνατότητες και τα αντικειμενικά όρια της περιόδου δεν άφηναν περιθώρια για μιαν άμεση υπέρβαση. Γεγονος πάντως παραμένει ότι παρ' όλες τις αντικειμενικές και υποκειμενικές δυσκολίες τόσο η εσωτερική, όσο και η εξωτερική κατάσταση βοηθούσαν ουσιαστικά στο να συντελεστούν οι πρώτες θετικές μετατοπίσεις.

Τρία κατα τη γνώμη μου ήταν τα βασικά γεγονότα της δεκαετίας 60-70, που σφράγισαν με την παρουσία τους, την παγκόσμια πολιτική σκηνή, συγκροτώντας τους όρους μιας ανοιχτής ρήξης με τις κυρίαρχες ιδεολογικές συνιστώσες και πρακτικές που δέσποσαν στο παγκόσμιο αριστερο κίνημα την τριακονταετία '30-60.

Η κινέζικη πολιτιστική επανάσταση και ό,τι αυτή συνεπαγόταν σα «βίαιη εισβολή των μαζων στο χώρο που ρυθμίζονται τα πεπρωμένα τους» ή σαν οριακή, για τις ανατολικές κοινωνίες εκδοχή, της οπτικής «βomberδίστε τα επιτελεία». Ταυτόχρονα όμως και τελευταία αναλαμπή στις στάχτες που έμειναν απο τον Οκτώβρη, έσχατο όριο της νεογιακωβίνικης «απο τα έξω» εισβολής των ιδεων του σοσιαλισμου σ' έναν εθνικο και κοινωνικο χώρο, όπου όχι μόνο το σοσιαλιστικο, αλλά και το αστικο κοινωνικο και πολιτιστικο βάρος, ήτανε ουσιαστικά μηδαμινο ή ανύπαρκτο.

Η εισβολή των ρώσικων τάνκς στην Τσεχοσλοβακία, ολοφάνερη ένδειξη της όξυνσης της πάλης των τάξεων στις ανατολικές κοινωνίες. Μιας πάλης που η αιθαλομίχλη των «σοσιαλιστικών καμινάδων» συσκοτίζε για μια μεγάλη χρονική περίοδο, όσο τα οξύτατα ανεπίλυτα εθνικά και κοινωνικά προβλήματα μπορούσαν ακόμα να «αντιμετωπίζονται πολιτικά». Η Τσεχοσλοβακία έδειξε καθαρά σ' όλη την ανθρωπότητα ή μάλλον στο υποψιασμένο τμήμα της, ότι στις ανατολικές κοινωνίες δε συζητιέται μόνο το περιεχόμενο του ανύπαρχτου πια, σαυτες, σοσιαλισμου, αλλά και το ίδιο το δικαίωμα των εθνων για την αυτοδιάθεσή τους.

Ο γαλλικός Μάης και τα παράλληλα, λίγο πριν ή στη συνέχεια ακολουθήσαντα κινήματα κουλτούρας και κοινωνικής αμφισβήτησης στις καπιταλιστικές μητροπόλεις, έβγαλαν στην επιφάνεια όχι μόνο την ανάγκη για αδιάκοπη κριτική του παλιου κόσμου, αλλά την αναγκαιότητα του να πάψει επιτέλους αυτή η ανάγκη να ασκείται έτσι αδιέξοδα και φορμαλιστικά.

Ο Μάης του '68 αμφισβήτησε ουσιαστικά τον οικονομίστικο και δογματικό «υπερπολιτικό» τρόπο θεώρησης των πραγμάτων και μετατόπισε με το θεωρητικό, πολιτικό

* Σημειώνω χωρίς χρονολογική ή αξιολογική σειρά: Βιετ-Ναμ, πολιτιστική επανάσταση, Μάης '68, εισβολή των ρώσικων τάνκς στην Τσεχοσλοβακία, ρωσοκινεζική διένεξη, ιταλικο θερμο φθινόπωρο, θάνατος Γκεβάρα - αντάρτικα κινήματα Λατινικής Αμερικής, άνοδος κινήματων κοινωνικής αμφισβήτησης σε Δ. Ευρώπη, Β. Αμερική και Ιαπωνία.

και κοινωνικο του βάρους τη βάση συζήτησης. Η κρίση των οραμάτων, που η ορμητική του άνοδος είχαν αναδείξει, απελευθέρωσε την πρακτική και τη φαντασία φέρνοντας μας κοντα στον εξοβελισμένο κόσμο της ψυχανάλυσης, της γυναικείας απελευθέρωσης, των ριζοσπαστικών διατομικών σχέσεων, της σχέσης του άτομου με την πολιτική, την αυτεξουσιότητα του, την υπαρξιακή του αγωνία, τον τραγικό αγώνα του να βρει την ανθρωπια του μέσα στη βάρβαρη και άξενη καθημερινότητα των σύγχρονων τσιμεντένιων δασών.

Τα «εξωτερικά» αυτά στοιχεία συνδέονταν έμμεσα με το συσσωρευμένο υλικό που έκρυβε το υπέδαφος της ιδιόρρυθμα ιμπεριαλιστικής, σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Υλικό που συνδέονταν άμεσα με τις βαθιές οικονομικοκοινωνικές αλλαγές τόσο στο εσωτερικό πεδίο, όσο και στον παγκόσμιο καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας και που μετά την πανεθνική κρίση του '63-65 έβαζαν το πρόβλημα της θεσμικής τους επικύρωσης.

Ο τέτοιου όμως τύπου μετασχηματισμός της παραδοσιακής δομής του μονόπλευρα εξαρτημένου μετεμφυλιακού κράτους, η πορεία δηλαδή προς τον αστικό εκσυγχρονισμό και την πολυεξάρτηση, δεν ήταν —όπως φάνηκε άλλωστε— κάτι που μπορούσε να περάσει χωρίς αντιστάσεις και ανακοπές.

Αν για την παραδοσιακή κεντροδεξιά, τα φαινόμενα αυτά δημιουργούσαν πλήθος από προβλήματα, ερωτηματικά, φοβίες κι αναστολές, τα πράγματα ήταν ακόμα πιο δύσκολα για την ιστορική αριστερά που κινιόταν ολοκληρωτικά στη λογική του μετεμφυλιακού κράτους.

Η πολύπλοκη αυτή εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα, συνδεδεμένη με τα άμεσα προβλήματα που ανάδειξε το στρατιωτικό πραξικόπημα, τα αναπάντητα ερωτηματικά, δημιούργησαν ένα πρώτο, μικρό, αξιόμαχο όμως ρήγμα, στην ιστορικά διαμορφωμένη κυρίαρχη εκδοχή του μαρξισμού και στην Ελλάδα.

Ήταν η ίδια η πραγματικότητα που κραυγαλέα απόρριπτε κροκοδείλιες αυτοκριτικές, τυποποιημένες απαντήσεις και εκδοχές εκ του ασφαλούς, εισάγοντας την για πρώτη φορά με λειτουργικούς όρους αν και εξαιρετικά περιορισμένη ποσοτικά, παραδοχή του πλουραλισμού και της ετερογένειας.

Αυτό που κάποτε θεωριόταν υπέρτατη αρετή, ο μονολιθισμός στη σκέψη και τη δράση, άρχισε να αμφισβητείται και ανοικτά πια, από λίγους αναμφίβολα, που θολά και αντιφατικά, συνειδητοποιούσαν όμως, ότι, όχι μόνο δεν αποτελούσε άρνηση του αστισμού, αλλά ακραία παραμόρφωσή του.

Η πραγματικότητα αυτή, ενισχυμένη από το γεγονός της ολοκληρωτικής απαγόρευσης της νόμιμης πολιτικής δράσης (που αρκετά διανοούμενα στοιχεία την έβλεπαν βραχυπρόθεσμα αδιέξοδη, στο βαθμό που δε θα κάλυπτε στοιχειωδώς τις νέες θεωρητικές και ιδεολογικές απαιτήσεις), γέννησαν την τάση για το άνοιγμα ενός διάλογου που θα ενίσχυε τις οριακές ανάγκες για πληροφόρηση, διασταύρωση και κριτικό έλεγχο των κυκλοφορούντων ιδεών.

Ο διάλογος αυτός, στο πεδίο της γραπτής κυκλοφορίας των ιδεών, μπορούσε στα πρώτα προβληματικά χρόνια της δικτατορίας, να λειτουργήσει βασικά μέσα από την έκδοση βιβλίων και αυστηρά ελεγχόμενων - αυτολογοκρινόμενων περιοδικών, αφού για δυο ολόκληρα χρόνια υπήρχε τυπική και ουσιαστική, λογοκρισία σε κάθε εκδιδόμενο έντυπο. Για άλλη μια φορά το βιβλίο, ουσιαστικός φορέας της κίνησης των ιδεών, αποτέλεσε ένα πρόσφορο μέσο έκφρασης, επικοινωνίας και πάλης για όλους

εκείνους που οι συνθήκες της ανοικτής τρομοκρατίας δεν τους αφαίρεσαν το κουράγιο να αγωνιστούν, «παρ' όλα αυτά», αναζητώντας μέσα σ' αυτή την επιμήκυνση του ιστορικού χρόνου τα μέσα που θα δίνουν τη δυνατότητα για μια ουσιαστική ενδοσκόπηση, για ένα βαθύ αναπροσδιορισμό.

2. Οι πρώτες μετα το πραξικόπημα εκδοτικές απόπειρες

Ολόκληρο το 1967 θα μπορούσε στην κυριολεξία να χαρακτηριστεί νεκρή περίοδος, όχι μόνο για το πολιτικό, με την ευρεία έννοια βιβλίο, αλλά και για το βιβλίο συνολικά. Το πλήγμα απο την απαγόρευση χιλιάδων τίτλων, το κλείσιμο πολλών αριστερών εκδοτικών, η σύλληψη δεκάδων ανθρώπων που δρούσαν στο χώρο του βιβλίου και η αδιαπέραστη προληπτική λογοκρισία είχαν σαν άμεσο βραχυπρόθεσμο αποτέλεσμα το σταμάτημα κάθε ουσιαστικής εκδοτικής δραστηριότητας. Αυτό όμως δεν κράτησε πολύ.

Απο τις αρχές του '68, παράλληλα με την ανασύνταξη των ήδη υπαρχόντων εκδοτικών μονάδων που δε διαλύθηκαν οριστικά, άρχισαν να σχηματίζονται ορισμένοι ολιγάριθμοι πυρήνες, απαρτισμένοι στην πλειοψηφία τους απο ανεξάρτητους αριστερούς, πρώην μέλη της «Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη» και των αντιπολιτευτικών της ΕΔΑ-ΚΚΕ, κινήσεων και ομάδων, με στόχο την εκδοτική δραστηριότητα. Η προβληματική των ατόμων αυτών δεν ήταν ούτε ενιαία ούτε ξεκαθαρισμένη. Είχε όμως κατα βάση ένα κοινό παρονομαστή. Την, ανεξάρτητα απο ερμηνείες, ελλειπτικότητα, αντιφάσεις και κενά, ουσιαστική αναγνώριση της στατικότητας της δεσπίζουσας στην αριστερά κοινωνικής και πολιτικής σκέψης και την σταδιακά ολοκληρωνόμενη αντίληψη ότι η νέα προβληματική δεν μπορεί να προκύψει ανεξάρτητα απο μια χωρίς ένθετα και περιορισμούς πλατεια κυκλοφορία των ιδεών. Απο έναν ουσιαστικά πλουραλιστικό δημοκρατικό διάλογο που να ανοίγει κι όχι να φράζει το δρόμο στην κριτική. *Καμία απο τις τότε πρώτες βασικές εκδοτικές απόπειρες δεν πάρθηκε με πρωτοβουλία των αναγκαστικά παράνομων πολιτικών φορέων της ιστορικής αριστεράς.* Αυτό υπήρξε κατα τη γνώμη μου, το σημαντικότερο νέο στοιχείο, που σφράγισε όλη την εκδοτική δραστηριότητα μέχρι και το 1973.

Για την Ελλάδα συγκεκριμένα το όλο θέμα αποκτα μian ιδιαίτερη σημασία, στο βαθμό που —κι αυτο δεν πρέπει να μας διαφεύγει— όταν μιλάμε για βιβλίο, εννοούμε κυρίως το βιβλίο που έβγαζε ή βγάζει η υπο την ευρεία έννοια αριστερά.

Δεν είναι μόνο το σημαντικό ποσοστό που κατείχαν τα αριστερά βιβλία στο σύνολο των λειτουργικών εκδόσεων, είναι κύρια που και οι ίδιοι οι φορείς τους, συγγραφείς, εκδότες, βιβλιοπώλες, πλασιέδες, τυπογράφοι, κ.λπ. ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία αριστεροί*.

Η πραγματικότητα αυτη δεδομένη και προδικτατορικά, καθιστούσε το χώρο του βιβλίου, «προνομιακό» χώρο παρέμβασης για την όποια πολιτική-πολιτιστική δραστηριότητα. «Προνομιακό», φυσικά μέχρι ένα σημείο, στο βαθμό που ο «αριστερός κόσμος του βιβλίου» ήταν και ο κόσμος της ιστορικής αριστεράς, που επειδη όμως ήταν

* Είναι πέρα απο κάθε τυπική επιβεβαίωση παραδεκτο, το γεγονός ότι ο χώρος έκδοσης και εμπορίας του βιβλίου, «κάλυψε» βιοποριστικά, εκατοντάδες αριστερούς διανοούμενους και μη που το μετεμφυλιακό κράτος των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων έριξε στους δρόμους.

και ο διανοούμενος κόσμος της, ήταν σχετικά πιο ευαίσθητος και αυτονομημένος από την περισσότερο ή σχετικά πιο συμπαγή υπόλοιπή της μάζα.

Η «εισβολή» του νέου και χωρίς προηγούμενη θητεία ή προσδέσεις, δυναμικού, στο χώρο του βιβλίου, με δεδομένο το κενό που είχε δημιουργήσει η καθολική ανύψωση της εκδοτικής δραστηριότητας το '67-68, διαμόρφωσε από την αρχή μια νέα κατάσταση.

Δημιουργήθηκε συγκεκριμένα μια πραγματική τομή, τόσο στη σχέση ανάμεσα στον πολιτικό φορέα που κατά κανόνα, προδικτατορικά, σηματοδοτούσε ακόμα και τις υπο την ευρεία του όρου έννοια πολιτικές - πολιτιστικές εκδόσεις, όσο και ανάμεσα στον παραδοσιακό «προδικτατορικό» έμπορο-εκδότη (που ένα σημαντικό τμήμα του εξακολουθούσε ανασυνταγμένο να λειτουργεί), και τον νέο έντονα πολιτικοποιημένο «διανοούμενο - εκδότη», που γι' αυτόν, στην αρχική τουλάχιστον περίοδο, οι εκδόσεις ήταν πρώτα απ' όλα μέσο πολιτικής - πολιτιστικής έκφρασης και επικοινωνίας. Η συνέχεια της πολιτικής και με άλλα προσφορότερα μέσα, που, αντικειμενικά έστω, τον μετατρέπανε σ' ένα φορέα πολιτισμού.

Το έναυσμα δόθηκε στα μέσα του 1968 από τις εκδόσεις «*Κάλβος*», που κυκλοφόρησαν τον αλληγορικό και ελπιδοφόρο «*Δράκο*» του Ε. Σβαρτς. Ακολούθησαν το 1969 οι εκδόσεις «*Στοχαστής*» με τα «*Κείμενα*» του Ρήγα Βελεστινλή «μια απόπειρα για διαρκή σύνδεση με το καιτό παρελθόν των αγώνων του λαού μας για εθνική ανεξαρτησία», και οι εκδόσεις «*Κείμενα*» με το κλασικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη: «*Η τιμή και το χρήμα*».

Λίγο αργότερα στις αρχές του 1970, οι εκδόσεις «*Επικαιρότητα*» με το «*Επεισόδιο στο Βισυ*» του Άρθουρ Μίλλερ και οι «*Νέοι Στόχοι*» με τα «*Ποιήματα*» του Ζακ Πρεβερ, ήρθαν να κλείσουν τον κύκλο των πέντε πρώτων «ιστορικών» εκδοτικών οίκων, προπομπών της ουσιαστικής εκδοτικής και πολιτικής - πολιτιστικής δουλειάς που έγινε στα χρόνια που ακολούθησαν.

Οι πέντε πρώτοι αυτοί εκδοτικοί οίκοι, είχαν πάμπολλα επί μέρους μειονεκτήματα και ατέλειες. Βασικά, όχι μόνο κανένα από τα αρχικά, ιδρυτικά τους μέλη, δεν είχε χρηματίσει στο παρελθόν εκδότης, αλλά ούτε και φαντάζονταν ότι θα παραμείνει στην «αναγκαστική» αυτή επιλογή οριστικά. Συνολικά όμως αποτελούσαν μια δέσμη που περικλείνε ό,τι θετικότερο μπόρεσε να παρέμβει ενεργητικά την περίοδο εκείνη.

Ο «*Κάλβος*» μ' ένα πλατύ εκδοτικό πρόγραμμα που κινιόταν στη βάση της προσφοράς κλασικών κείμενων της αστικής ή μαρξιστικής κουλτούρας σε συνδυασμό και με κείμενα σύγχρονων διανοητών, κυρίως από το χώρο της νέας αριστεράς, (Ανώνυμος, Χέρτζεν, Μακιαβέλλι, Φάριγκτον, Χάουζερ, Μπελίνσκι, Γιαννίδης, Νέστλε, Πίλκα, Μιλς, Φανον, κ.λπ.). Ο «*Στοχαστής*» με εκδόσεις πιο «στενά» πολιτικές που στηρίζονταν στην προσπάθεια κριτικού δοσίματος αυτού που ήταν αναγκαίο από το «παλιό» και ικανό από το «καινούριο», (Ρήγας, Γληνός, Μάξιμος, Μάρξ, Μπρεχτ, Γκράμσι, Χικμετ, Μπεττελεμ, Νεσιν, Μπαμπυ, κ.λπ.). Τα «*Κείμενα*» με εκδόσεις λογοτεχνικού, κυρίως, χαρακτήρα, εξαιρετικά φροντισμένων στη μορφή, (Θεοτόκης, Μπρεχτ, Βάις, Λεκατσάς, Σκαρίμπας, Κατσαρός, Αλεξάνδρου, Σαχτούρης, Δάλλας, Ζαρού, κ.λπ.). Η «*Επικαιρότητα*», «*Διεθνής Επικαιρότητα*» τότε, μετά την έκδοση ορισμένων βιβλίων ξένων σοσιαλιστών συγγραφέων, με νεοελληνικά κείμενα ιστορικού, κυρίως, χαρακτήρα που προσβλέπανε να δημιουργήσουν με νέους όρους μια πρόσβαση στην «παράδοση» (Σκληρός, Φυλάρετος, Ζαλλώνης, Ζωρες, Μπος, Τσοποτός, Κορδάτος,

Ψυρούκης, κ.λπ.), και τέλος οι «*Νέοι Στόχοι*» που παρουσιάστηκαν και σαν μηνιαίο περιοδικό, με πρόγραμμα ανοικτά πολιτικό, προσανατολισμένο σε συγκεκριμένη πολιτική κατεύθυνση με κείμενα - ανατυπώσεις των κλασικών του μαρξισμού και σύγχρονων βασικά συγγραφέων, (Μαρξ, Λένιν, Τρότσκι, Βάις, Σερζ, Μαντελ, Ρόμπινσον, Πουλιόπουλος, Φρανκ, Σαρλιε, κ.λπ.).

Την περίοδο αυτή, μετά τα μέσα και προς το τέλος του 1970, κάνουν την πρώτη παρουσία τους οι «*Εκδόσεις '70*» με τα δοκίμια του Ροζε Γκαρωντού: «Για ένα ρεαλισμό χωρίς όρια», ο «*Επίκουρος*» με το έργο του Φρανς Κάφκα: «*Αφορισμοί*» και την «*Βλάβη*» του Φρήντριχ Ντύρρενματ, και ο «*Διογένης*» με το παιδικό «*Η ιστορία του αυτοκινήτου*» και την «*Πορεία του ανθρωπισμού*» του Χέντριχ Βαν Λουν, αμέσως μετά.

Και αυτά τα εκδοτικά συγκροτούνται με παρόμοια προβληματική και έρχονται με τη ζωντανή παρουσία τους να διευρύνουν τον αρχικό κύκλο, αποδεικνύοντας ότι η «ροπή» προς την εκδοτική κατεύθυνση έκφραζε βαθύτερες πολιτικές - πολιτιστικές ανάγκες. Έκφραζε πάνω απ' όλα την ανάγκη για το σπάσιμο της ιδεολογικής μονοκρατορίας που ασκούσε η ιστορική αριστερά στον χώρο της κίνησης των ιδεών και ιδιαίτερα του βιβλίου, που η ηγεμονία της στο παρελθόν ήταν αδιαμφισβήτητη. Γιατί το πελώριο ποιος-ποιον, που όρθωσε η πολιτικοοργανωτική της κατάρρευση, έδινε όχι μόνο τη δυνατότητα για «παθητική αντίσταση»,* αλλά και για «επιθετική ταχτική», στο βαθμό που η ίδια η ζωή έδειχνε να επιβεβαιώνει τις «αντεπαναστατικές» κριτικές εκδόχες όλων εκείνων που η πολιτική και πολιτιστική γραφειοκρατία είχε για μεγάλο διάστημα ισοπεδώσει.

Δεν ήταν αυτή τη φορά απολογούμενοι οι «αλλοδαποι» Λούξεμπουργκ, Λούκατς, Μπρεχτ, Γκράμσι, Μπακούιν, Τρότσκι, Ράιχ, Κροπότκιν, Μαρκούζε, Μάο, Γκεβάρα ή Κόρς, ούτε οι «ημεδαποι» Μάξιμος, Πουλιόπουλος, Κορδάτος, Λεκατσάς ή Καστοριάδης αλλά οι νεοζντανωφικοί ιεροεξεταστές τους.

Την κρίσιμη αυτή περίοδο οι νέοι εκδότες στρέφονταν αποκλειστικά σχεδόν στην έκδοση παλαιών νεοελληνικών κειμένων και βασικά μεταφράσεων, χωρίς ακόμα δυνατότητες παρουσίασης σύγχρονων ελλήνων συγγραφέων, οι οποίοι σιωπούσαν αναγκαστικά και είχαν σταματήσει να γράφουν, καθηλωμένοι από τα μεγάλα ερωτηματικά, ή συνέχιζαν όπως - όπως να δουλεύουν κρατώντας τη δουλειά τους και περιμένοντας καλύτερους καιρούς. Εξαιρεση ουσιαστική αποτελούσαν τα σοβαρά αστικά εκδοτικά της «*Εστίας*» και του «*Ίκαρου*» που κυκλοφορούσαν αρκετά έργα κλασικών και σύγχρονων ελλήνων συγγραφέων, ενταγμένων κι αυτών σε μίαν, ασαφή ή και καθαρή αντιδικτατορική σκοπιά.

Τα έργα αυτά, ανεξάρτητα από την ποιότητα των απαντήσεων που δίνανε όσον αφορά το παρόν και το μέλλον, ρουφιώνταν κυριολεκτικά από το ήδη υπάρχον ή το υπο διαμόρφωση αναπτυσσόμενο αναγνωστικό κοινό και ιδιαίτερα τους φοιτητές που αποτέλεσαν γι' αυτή την περίοδο τον κεντρικό κορμό του.

Γιατί πραγματικά, η ανάπτυξη της εκδοτικής δραστηριότητας, συμπίπτει με την

* Η «παθητική αντίσταση» είχε αρχικά υιοθετηθεί από ένα σημαντικό τμήμα της ιστορικής αριστεράς. Το κομμάτι αυτό έχοντας συνείδηση της πολιτικοοργανωτικής του παραλυσίας, υιοθέτησε την επιλογή αυτή, προτιμώντας την ανυπαρξία δράσης από μια δράση που δεν θα την έλεγχε το ίδιο. Γι' αυτό και επιτέθηκε, εκ του πλάγιου, σ' όλες τις προσπάθειες ημιμόνιμης παρέμβασης που ξεκίνησαν την περίοδο αυτή, επειδή -υποτίθεται- παίζανε το παιχνίδι της χούντας, κ.λπ., κ.λπ.

ανάπτυξη του μαζικού φοιτητικού κινήματος που διαμορφώνει το αγωνιστικό του πρόσωπο την περίοδο αυτή.

Η απήχηση και η υιοθέτηση των αμφισβητούμενων τις κρατούσες απόψεις της ιστορικής αριστερας ανάμεσα στους νέους φοιτητες, υπήρξε αξιολογη και δημιούργησε μια πρώτη «μαζικη παράδοση». Γι' αυτό και παρ' όλο που απο τα τέλη του 1972 και πέρα η ανασύνταξη της ιστορικής αριστερας στο οργανωτικό γινόταν ολοένα και πιο φανερη, η κατίσχυσή της στις νέες ιδέες ποτε δεν άγγιξε τα προδικτατορικά πλαίσια, στο βαθμο που είχε πια με οριστικό τρόπο παγιωθεί ένα υπόστρωμα αντίστασης σ' ένα αξιόλογο κομμάτι της νέας γενιας.

Η όλο και αυξανόμενη εκδοτική δραστηριότητα, που μέσα σε μια τριετία συγκρότησε τους όρους ενός εκδοτικού οργανισμού, σπονδυλωμένου αποκλειστικά στη συνεχή αναπαραγωγή κλασικών νεοελληνικών κείμενων και πλημμυρίδας μεταφράσεων, κατάδειχνε όμως και μιαν άλλη πραγματικότητα που ριζικά δεν έχει ούτε μέχρι σήμερα ανατραπει.

Ενω δηλαδή η πραγματικότητα απαιτούσε μια κάθετη, ριζοσπαστική και αυτοκίνητη αντιμετώπιση των προβλημάτων που 'χαν αναγκαστικά προκύψει, η μόνη υπαρκτή δυνατότητα αντιμετώπισης ήταν το άλμα στο παρελθόν ή η εισαγωγή του δάνειου στοιχείου.

Για άλλη μια φορά, εντονότερα ίσως απο άλλοτε, πρόκυπτε το πρόβλημα της γνώσης στην Ελλάδα. Αυτή η «καθυστερημένη» μητροπολιτική κοινωνία, η αδιαχώρητα μικροαστική, εξακολουθούσε να παραμένει αδύναμη στο να δώσει μια λειτουργική απάντηση στο πρόβλημα της οργανικής παραγωγής της γνώσης. Τα κοινωνικά - πολιτικά και πολιτιστικά προβλήματα, εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζονται με την ίδια, δοκιμασμένη απο την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, συνταγή της «εισαγωγής». Το τραγικό στην υπόθεση είναι ότι η πραγματικότητα αυτή αποτελούσε καθολικό φαινόμενο. Απο το κράτος και τους δημόσιους φορείς και ιδρύματα μέχρι τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές οργανώσεις και φορείς, δεξιούς και αριστερούς, η μεταπρατική παράδοση και συνέχεια αποτελούν καθεστώς.

Αν για τη δεξιά εκδοχή της «αγγλόφιλης» και «γαλλόφιλης» μερίδας η εισαγωγή μεθόδων και γνώσεων, ήτανε —όπως έδειξε το παρελθόν— η μόνη εύκολη και συνάμα αναγκαστική σε μεγάλο βαθμο εκδοχή, (αφου τα ανώτατα ιδρύματά της, κατάληξαν να 'χουν κύριο σκοπο τους την παραγωγή ντρεσαρισμένων διανοούμενων που το επαγγελματικό - ταξικό τους καθήκον εξαντλιόταν στην αναπαραγωγή και συντήρηση με δάνεια στοιχεία της κυρίαρχης ιδεολογίας), τα πράγματα δεν ήταν καθόλου διαφορετικά στο χώρο της αριστερας.

Γιατι για την αριστερη εκδοχή της «ρωσόφιλης» παράδοσης, στο βαθμο που η ανατροπή της υπάρχουσας δομής ταυτίζονταν με την «κατάκτηση ενός ολόκληρου κόσμου», όφειλε, αν ήθελε να 'ναι συνεπής με τις επαγγελίες της, να συγκρουσται με την κυρίαρχη οπτική, αντιτάσσοντας στον «δεξιο μεταπρατισμο» όχι έναν «επαναστατικό τέτοιο», αλλά τη μέσα απο συνεχεις πειραματισμούς, αναιρέσεις και αναδιπλώσεις συνειδητή πορεία για την κατάκτηση της ικανής για εθνικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς ιθαγένειας.

Η πληθώρα των άκριτα εκδομένων μεταφράσεων αριστερης και αναρχικής βιβλιογραφίας, αδιάκοπα συνεχιζόμενη μέχρι και σήμερα, αυτή την αδυναμία κατα τη γνώμη μου υποδηλώνει.

Την ανάγκη «εισαγωγής» ξένης —προχωρημένης ή μη— γνώσης. Αν αυτή η κατάσταση αποτελεί αναμφίβολα το ιστορικό πεπραγμένο μιας ολόκληρης περιόδου, αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει αναγκαστικά και σήμερα να συνεχιστεί.

Οι παρατηρήσεις μου αυτές, δεν έχουν καμία σχέση με τις συντηρητικές και ξενόφοβες εκδοχές για πολιτιστική αυτάρκεια ή τις υπέρπουσες μεταπρατικές για σοσιαλισμούς με εθνικά χρώματα.

Επισημαίνουν, σ' ένα πρωτογενές επίπεδο, μ' ένα τρόπο ίσως εμφαντικό, την ανάγκη για τη διάνοιξη ενός τρίτου δρόμου που θα απομακρύνεται από τις κυρίαρχες στο παρελθόν «εθνικιστικές» και «μεταπρατικές» εκδοχές οικοδομώντας την ύπαρξή του σε μια νέα κριτική εθνικολαϊκή βάση.

Αυτήν, που έχοντας αποκτήσει μια στοιχειώδη συνείδηση του εαυτού της μέσα από την μελέτη της πλούσιας εμπειρίας της, θα προσπαθήσει να οικοδομήσει ένα σύγχρονο πρόσωπο με βάση τις πραγματικές μας πολιτιστικές ανάγκες, αντιπαραθέτοντας κριτικά και δένοντας τα «παλιά» με τα «νέα» και τα «ξένα» με τα «εθνικά» στοιχεία. Η πορεία αυτή σύνθεσης ενός νέου εθνικολαϊκού πολιτιστικού πλαισίου, ξεφεύγει από τα όρια της εκδοτικής ή άλλης πολιτιστικής δράσης και εισχωρεί μέσα στη μεγάλη δεξαμενή των λοιπων εθνικών και κοινωνικών προβλημάτων.

Με αυτή λοιπόν την έννοια, οι όροι τοποθέτησης του γενικότερου πολιτικού προβλήματος, που η εκδοτική δραστηριότητα, μια μόνο πλευρά του, αθέατη για αρκετούς, καταδείχνει, παραμένουν και σήμερα βαθύτατα πολιτικοί. Φυσικά, η παρατήρηση αυτή δεν ταυτίζεται με τη λογική της συνολικής λύσης του προβλήματος ή της παθητικής αναμονής. Απλά προσπαθεί να εντοπίσει τις συναρτήσεις και αλληλοεξαρτήσεις των προβλημάτων αυτών, αφού η ριζοσπαστική προσέγγιση κάθε φαινόμενου στις μέρες μας μπορεί να νοηθεί έγκυρη, μόνο στο βαθμό που ερευνα, μελέτα, εξετάζει και κρίνει όλες τις απόψεις, πλευρές, σχέσεις και «αλληλοεπιδράσεις» που το αφορούν.

3. Η δεύτερη μέχρι την μεταπολίτευση περίοδος

Η περίοδος από τα μέσα του 1971 και μετά χαρακτηρίζεται από ορισμένες αξιοσημείωτες μεταβολές στο πολιτικό και πολιτιστικό πεδίο. Η υπέρπουσα κοινωνική και πολιτική αντίδραση στο δικτατορικό καθεστώς αγκαλιάζει πλατύτερες μάζες ανθρώπων, ιδιαίτερα στα μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα της Αθήνας και Θεσσαλονίκης.

Το ξεκίνημα και η γρήγορη εξάπλωση του μαζικού φοιτητικού κινήματος που και παραπάνω ήδη επισημάναμε και η αυξανόμενη παράνομη αντιδικτατορική δραστηριότητα, αποτελούν μιαν υπαρκτή πραγματικότητα που η δικτατορική μανία των αρχών αδυνατεί να εξουδετερώσει.

Η δράση των φοιτητών στους τοπικούς σύλλογους, η ίδρυση της ΕΚΙΝ, η κυκλοφορία των πρώτων φοιτητικών έντυπων, σε συνδυασμό με την ολοένα και περισσότερο αυξανόμενη εκδοτική δραστηριότητα, αφού η λογοκρισία και τυπικά είχε πάψει προληπτικά να υπάρχει, δημιουργούν ένα θετικό πολιτικό και πολιτιστικό κλίμα που αφήνει ικανοποιητικά περιθώρια στην πλουραλιστική κυκλοφορία των ιδεών.

Ίσως φανεί παράδοξος ο ισχυρισμός μου ότι η περίοδος αυτή είναι μια από τις ελάχιστες εκείνες όπου η με ίσους όρους κυκλοφορία των ιδεών είναι, σχεδόν, γεγονός.

Αυτο κατα τη γνώμη μου οφείλονταν στις εξής συγκεκριμένες αιτίες, που πολύ σύντομα, άλλωστε διαφοροποιήθηκαν. Η ύπαρξη του δικτατορικού καθεστώτος, διαμόρφωσε εκ προοιμίου ένα κενό νόμιμης πολιτικής δραστηριότητας όπου τα παραδοσιακά κόμματα και φορείς με το ποσοτικό τους βάρος αποτελούσαν την κυρίαρχη συνιστώσα. Η έλλειψη της δραστηριότητας αυτής ή ακόμα πιο πολύ η έλλειψη κρατικής κοινοβουλευτικής στήριξης, σε συνδυασμο με τα έντονα κριτικά στοιχεία που ανάδειξε η κατάρρευση της κοινοβουλευτικής εκδοχής πάνω στην οποία είχε επενδύσει όλες τις τις πολιτικές αξίες η ιστορική αριστερα, αναδείκνυαν ή εν πάση περιπτώσει καθιστούσαν ισότιμα συζητήσιμο, τον «αντίθετο» πολιτικό και πολιτιστικό λόγο.

Την ολοένα αυξανόμενη εκδοτική δραστηριότητα της πρώτης «δεκάδας», έρχονται να συμπληρώσουν, προεκτείνουν ή και υποκαταστήσουν, ένα πλήθος περισσότερο ή λιγότερο σημαντικών νέων εκδοτικών οίκων με αξιόλογη προσφορά.

Τέτοιοι εκδοτικοί οίκοι ήταν οι εκδόσεις «Κουλτούρα», «Υδροχόος», «Διεθνής Βιβλιοθήκη», «Παϊρίδης», «Αθηνά», «Κούρος» (περιοδικό αλλά και εκδόσεις), «Μπάυρον», «Πλανήτης», «Αρίων», «Μπουκουμάνης», «Πύλη», «Γνώσεις», «Πράξη», «Καρανάσης», «Οδυσσεάς», «Βέγας», «Χρόνος», «Καστανιώτης», «Βέργος», «Πορεία», κ.λπ.

Απο τα νέα αυτά εκδοτικά κυκλοφορούν δεκάδες νέοι τίτλοι βιβλίων όλων των ιδεολογικών ρευμάτων και αποχρώσεων, ενώ ορισμένοι απο αυτούς εμφανίζουν μια διάθεση για ειδικευση τους σε επι μέρους θέματα, (θέατρο, ιστορία, κ.λπ.). Η εκδοτική αυτή «έκρηξη» μαζί με τα θετικά της στοιχεία παρουσίασε και τα πρώτα αρνητικά στίγματα. Ο χειροτεχνισμός και ο εμπειρισμός που στα πρώτα μεταδικτατορικά εκδοτικά αποτελούσαν στοιχεία που με βάση τις συγκεκριμένες δυσκολίες και αντιφάσεις μπορούσαν —ως ένα βαθμό— να δικαιολογηθούν, σε ορισμένους απο τους επόμενους πήραν μια αρκετά έντονη αρνητική μορφή.

Την ίδια περίοδο αναδιαρθρώνονται οι εκδόσεις «Κέδρος», «Παπαζήσης», «Ηριδανός», «Δωδώνη» και κυκλοφορούν απο το συγκρότημα Λαμπράκη οι εκδόσεις «Ερμής». Οι εκδότες αυτοί συγκεντρώνουν γύρω τους ένα αξιόλογο παραδοσιακό αριστερό και αστικό κοινοβουλευτικό επιτελείο, ενώ μέσα απο «υπόγεια» κανάλια κατακλύζουν την αγορά τα σημαντικά στοκ βιβλίων που απόμειναν απο το απαγορευμένο εκδοτικό της ΕΔΑ, τις εκδόσεις «Θεμέλιο».

Απο τους παραπάνω εκδοτικούς οίκους σημαντικότερος και περισσότερο λειτουργικός υπήρξε ο «Κέδρος», που σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε το επίσημο πολιτιστικό βήμα των γνωστότερων κεντροαριστερών συγγραφέων. Ειδικότερα μετα την έκδοση των «Δεκαοκτώ Κείμενων», των «Νέων Κείμενων» και τη συμβολή του στην έκδοση του περιοδικού «Συνέχεια», κατορθώνει γοργά να διευρύνει τις εκδοτικές του δραστηριότητες, κυκλοφορώντας αρκετά σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα που παρουσιάζονταν για πρώτη φορά στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό και που την κορυφή τους αποτέλεσε κατα τη γνώμη μου, το ριζοσπαστικό και καινοτόμο έργο του πρόωρα χαμένου Μάριου Χάκκα.

Οι λίγες νέες εκδοτικές μονάδες που εμφανίζονται λίγο πριν και μετα το Πολυτεχνείο, ανεξάρτητα απο τη βιωσιμότητά τους ή όχι είναι μερικότερης πια προσφοράς.

Το ιδεολογικο-πολιτικό στοιχείο, σημαίνουν όπως είδαμε την πρώτη περίοδο, μετατοπίζεται σταδιακά στους «φυσικούς» χώρους σφαιρικότερης πολιτικής δράσης (πολιτικές οργανώσεις, ομάδες, συνδικαλιστικά όργανα, κ.λπ.), περιορίζοντας έτσι τη «δια-

φωτιστική» εκδοτική δραστηριότητα της πρώτης περιόδου σε σημαντικό βαθμό. Παρ' όλα αυτά, ούτε η εκδοτική δραστηριότητα έμμεσα πολιτικού χαρακτήρα ανακόπηκε ούτε οι διάφορες απόχρωσης εκδοτικοί οίκοι, έπαψαν να υπάρχουν ή και να πολλαπλασιάζονται. Μονάχα στην άμεση μετα το πολυτεχνείο περίοδο, υπήρξε μια σύντομη καθολική ανακοπή, αφού κύριος επισκέπτης στον «κόσμο του βιβλίου» ήταν οχι η μούσα αλλά η ασφάλεια.

Η μετατόπιση όμως είχε, ουσιαστικά πια συντελεστεί. Οι παραδοσιακές ιδέες και σχήματα, ανασυνταγμένες άρχισαν να κερδίζουν το χαμένο έδαφος, εκμεταλλευόμενες την αντικειμενική αδυναμία των νέων ιδεών να εκφραστούν συνθετικά. Οι αναπτυσσόμενοι κομματικοί μηχανισμοί, παρεμβαίνουν σ' όλα τα επίπεδα διαμορφώνοντας ανάλογες προϋποθέσεις και στο χώρο του βιβλίου, με στόχο τον υπερκερασμο, την αποδυνάμωση ή την άλωση των υπάρχοντων ανεξάρτητων εκδοτικών μονάδων και τη διαμόρφωση καινούριων ή αναβαπτισμένων παλαιών, αμέσως μετα τη διαγραφόμενη πτώση της χούντας.

Όμως το κέρδος και αυτής της περιόδου. πέρα απο τα όποια του αρνητικά στοιχεία, ήταν εξαιρετικά σημαντικό. Γιατι για πρώτη φορά στα ελληνικά χρονικά παρουσιάστηκε τέτοιος εκδοτικός πλουραλισμός και για πρώτη φορά στο χώρο της «γραφής» κυκλοφορίας των ιδεών συγκεντρώθηκε τόσο αξιόλογο έμψυχο υλικό. Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής ήταν να συγκροτηθεί ένας πρώτος πυρήνας απαρτιζόμενος απο δεκάδες εκδότες, συγγραφείς, μεταφραστές, επιμελητές εκδόσεων και αρκετούς ριζοσπαστικής αντίληψης βιβλιοπώλες και υπαλλήλους βιβλιοπωλείων, που συντέλεσαν στο να βγει το ελληνικό βιβλίο ποιότητας απο το στενο παραδοσιακό πολιτιστικό του γκέτο.

Τη συμβολή αυτή μπορούμε να τη συνοψίσουμε σε δύο βασικά σημεία. Στο γεγονός ότι φέρανε σ' επαφή μεγάλες μάζες, νέων κυρίως, αναγνωστών με τα σημαντικότερα έργα της ιστορικής και σύγχρονης μαρξιστικής, αναρχικής, και αστικής ριζοσπαστικής σκέψης, και στο γεγονός ότι μπόρεσαν να αναδείξουν και προβάλουν αρκετούς, όχι μόνο παλιούς, αλλά και σύγχρονους Έλληνες συγγραφείς, μεταφραστές και επιμελητές εκδόσεων, αυτούς που σχηματικά σήμερα αποκαλούμε γενία του '70.

Για πρώτη ίσως φορά σε ένα αξιομνημόνευτο μαζικό επίπεδο οι νεοέλληνες πνευματικοί δημιουργοί, άρχισαν να κερδίζουν και χρήματα απο την έκδοση της δουλειάς τους.

Δε νομίζω, ότι μπορούμε να κατηγορηθούμε για υπερβολή, αν ισχυριστούμε ότι στα δύσκολα αυτά αντικοινοβουλευτικά χρόνια, το βιβλίο ειδικά στάθηκε τυχερό. Όχι μόνο γιατί η αναγκαστική ανακοπή της νόμιμης πολιτικής δράσης «έσπρωξε» δεκάδες αξιόλογους διανοούμενους στο χώρο του, πράγμα που σε ομαλές συνθήκες ποτε δε θα είχε συντελεστεί, αλλά και γιατί η περίοδος αυτή χαρακτηριζόταν: α) απο τη σημαντική αύξηση του αριθμού των φοιτούντων ή απόφοιτων ανώτατων σχολών, β) απο την αδυναμία των παραδοσιακών σχημάτων να ασκήσουν τον απο την ίδια τους τη δομή απορρέοντα χειραγωγικό ρόλο και γ) απο την αύξηση της αγοραστικής δύναμης του υποψήφιου αναγνώστη, αφού η πολιτική και πολιτιστική δραστηριότητα υποβαθμισμένη όπως ήταν άφηνε μεγαλύτερα αποθέματα χρόνου και χρήματος.

Η περίοδος '60-74 είναι η περίοδος του κατ' έξοχην (με την ευρεία και στενή έννοια) πολιτικού βιβλίου, που δεσπόζει στην αγορά καλύπτοντας το 50-60% του συνόλου της λειτουργικής βιβλιοεκδοτικής παραγωγής. Δεν είμαστε έξω απο την πραγμα-

τικότητα αν ισχυριστούμε ότι είχαμε να κάνουμε με μια ανατροπή του «προδικτατορικού» συσχετισμού, στο βαθμό που, είναι πια, αντικειμενική διαπίστωση, ότι το εκδοτικό boom της εφταετίας, εσήμανε την αρχή του τέλους για το «χοντρο βιβλίο», και ότι *το μη κατευθυνόμενο* από παραδοσιακούς φορείς πολιτικό, με την ευρεία και στενή έννοια, βιβλίο, έσπασε το φράγμα των 2-3000 αντιτύπων και πλησίασε αριθμούς της τάξης των 10-15000 αντιτύπων.

Είναι μια κατάσταση, ας πούμε φυσιολογική, στο βαθμό που τα συνολικά πολιτικά - κοινωνικά προβλήματα είναι εξαιρετικά οξυμένα κάτω από το καθεστώς του ανοικτού αντικοινοβουλευτικού πραξικοπήματος και το πρόβλημα της ευρείας αριστερας παραμένει ανοιχτό, δεδομένης της ανικανότητας των παραδοσιακών φορέων της να αντιτάξουν ένα αντίρροπο δέος κουλτούρας, να προτάξουν ριζοσπαστικά την αναγκαιότητα για τη συγκρότηση ενός νέου εθνικολαϊκού πολιτιστικού πλαισίου.

ΤΕΛΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΥΣ